

М.М. СЛАВЕЦЬ
(Ужгород)

JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA NA POZADÍ METAFOR A USTÁLENÝCH PŘIROVNANÍ SO ZVIERACÍM KOMPONENTOM

УДК 811.16'373.612.2

Славец М. М. Мовна картина світу на фоні метафор та усталених порівнянь з аніمالістичним компонентом; 9 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 10; мова словацька.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню відмінностей мовної картини світу носіїв словацької, української, російської мов на основі зіставлення метафор та усталених порівнянь з аніمالістичним компонентом.

Ключові слова: аніمالістичний компонент, метафора, мовна картина світу, усталені порівняння.

Súčasná lingvistika vychádza z mimoriadneho záujmu o jazyk, ktorý ako kultúrny fenomén odráža systém hodnôt, noriem, predstáv a názorov jazykového spoločenstva. Tento záujem sa odráža v termíne jazykový obraz sveta.

Pojem jazykový obraz sveta má dlhú históriu a zložitý pôvod. Zvyčajne sa zrod tohto pojmu spája s menami amerických etnolingvistov E. Sapira a B. L. Whorfa a ich známej hypotézy «jazykového relativizmu». Súvisí tiež s názormi nemeckého lingvistu W. von Humboldta, používajúceho termín Weltansicht (videnie sveta).

Jazykový obraz sveta je interakció človeka so svetom, výsledkom čoho sa formuje predstava o svete, istý model sveta, ktorý vo filozoficko-lingvistickej literatúre má názov obraz sveta. Obraz sveta je jedným zo základných pojmov, ktoré opisujú ľudskú existenciu, tvrdí V. A. Maslova [7, s. 69]. Svetonázor istého národa formuje jeho obraz sveta: «Každá civilizácia, sociálny systém sa charakterizuje osobitným spôsobom vnímania sveta» [8, s. 69]. Z toho vyplýva, že mentalita istej lingvokultúrnej spoločnosti do značnej miery je ovplyvnená jej jazykovým obrazom, v ktorom sa reprezentuje svetonázor jeho členov.

Každý národ rozdeľuje fragmenty sveta a pomenúva ich. Jazykový obraz sveta sa formuje ako súhrn vedomostí o svete, ktoré sa fixujú v lexike, gramatike, frazeológii.

Otázka vzájomného vzťahu metafory a prirôvnania je predmetom záujmu bádania mnohých lingvistov. Metaforizácia ako odhaľovanie či postulovanie vnútornej súvislosti medzi javmi si vynucuje potrebu odlíšenia od prirôvnania [1, s. 143].

Ako je známe, prirôvnania vznikajú v jazyku hodnotením podobnosti dvoch alebo viacerých javov. Podobnosť je totiž jedným zo základných sémantických vzťahov, s ktorým sa v jazyku stretávame. Pomocou prirôvnaní sa nepomenúva

realita priamo, ale nepriamo, metaforicky. Prirovnanie a metafora sa zakladaju na vz'ahu podobnosti, pričom prirovnanie v explicitnej podobe je trojčlenné: prirovnávaná časť (to, čo sa prirovnáva), porovnávaci základ a prirovnávajúca časť (to, k čomu prirovnávame) [2, s. 61]. Metafora sa niekedy chápe ako skrátené prirovnanie, bez explicitného poukázania na podobnosť, ale v podstate ide o dva samostatné prejavy jazykovej tvorivosti [4, s. 198].

Paralely medzi ustálenými prirovnaniami a metaforami nám pomôžu vidieť kultúru slovenského jazykového spoločenstva, ktorá je zakotvená v štandardizovaných konvencionalizovaných výrazoch, tak metaforách ako aj vo frazémach, najvýstižnejšie. Napriek tomu, že sú to odlišné javy, blízkosť metafory a prirovnania sa výrazne prejavuje.

«Z tradície herderovsko-humboldtovskej i sapirovsko-whorfovskej vychádza chápanie každého jazyka ako špecifického obrazu sveta a chápanie kultúry ako sociálne podmienených spôsobov konceptualizácie sveta» [5, s. 287]. Cieľom lingvistického výskumu je práve odhalenie tohto obrazu.

V súlade s teóriou jazykového relativizmu k poznaniu vz'ahu jazyka a myslenia hojne prispieva kontrastívna lingvistika. Keďže kontrasty sú zreteľne spojené s kultúrnou vzdialenosťou jazykových spoločenstiev [3, s.17]. V našej štúdii sa pokúsime porovnať slovenské a ukrajinské, prípadne ruské ustálené prirovnania s animalistickým komponentom a metafory. Pričom porovnáme zvlášť metaforické pomenovania osôb tvorených od názvov zvierat a ustálené prirovnania vytvorené s týmto komponentom v týchto jazykoch, hľadajúc súvislosti.

Východiskové slovníky, ktoré tvoria materiálový základ pre interjazykový slovensko-ukrajinsko-ruský výskum jazykového obrazu sveta, sú Veľký slovensko-ruský slovník [6] a Frazeologický slovník ukrajinského jazyka [9].

Metafory a prirovnania tvorené od názvov živočíchov tvoria zaujímavú skupinu, ktorá sa vyznačuje vysokou mierou špecifickosti. Niektoré zvieratá majú v slovenskej kultúre inú interpretáciu ako napr. v ukrajinskej, či ruskej, alebo naopak.

Takto metafora *pes* má podobné použitie v ukrajínčine a v slovenčine. V slovenčine označuje bezohľadného, krutého, zlého človeka a v ukrajínčine pomenúva «погану, негідну людину, що своїми вчинками, діями викликає обурення й загальний осуд».

Animalistický komponent *pes* má v slovanskom prostredí veľmi veľkú frekvenciu. Sú uvedené až 22 ustálené prirovnania. Veľa z nich majú spoločnú interpretáciu tak slovenčine, ako aj vo vychodoslovanských jazykoch. Porov. *hladný ako pes*, ukr. *голодний як (мов, ніби і т. ін.) собака*, rus. *голодный как собака* vo význame veľmi. Podobný význam, t. j. zveličovanie má ustálené prirovnanie *je ustatý ako pes* a rus. *он устал как собака*. Podobne v týchto jazykoch sa vyzdvihuje aj pozitívna hodnota psa, vernosť: *verný ako pes*; ukr. *вірний як (мов, ніби і*

*т. ін.) вірний (вірна) собака; rus. преданный как собака (нёс). Pociť unavy sa vyjadruje prirôvnaním: slov. je (vyuzerá, cíti sa) ako zbitý pes; ukr. як (мов, ніби і т. ін.) побитий (побита) собака; rus. он (выглядит, чувствует себя) как побитая собака. Pociť hanby je zakotvený v prirôvnaní *hanbí sa ako pes*, ale v ukrajiničine je toto prirôvnanie doplnene ešte o jednu zložku *як (мов, ніби / т. ін.) пес після макогона*. Význam nepotrebnjej veci zachytáva prirôvnanie *dbá o to ako pes o ríatu nohu*, ktoré má podobné znenie v ruštine *это ему нужно как собаке пятая нога* a ukrajiničine *потрібний як собаці п'ята нога*. V ukrajiničine sa s týmto významom ustálilo ešte jedno prirôvnanie *потрібний як собаці другий хвіст*. Takmer úplnú zhodu vo význame a forme majú prirôvnania: *je ich ako psov*, rus. *их там как собак нерезанных*; *breše ako pes na mesiac*, rus. *он брешет как собака на луну*.*

Ale sú aj niektoré výnimky, na ktoré chceme upozorniť. Tak na Slovensku sa dá *držať niekoho ako pes ježa*, *držať slovo ako pes chvost*, *prísťo niečo ako pes o chvost*, *zviknúť si na niečo ako pes na bitku* alebo *ctiť niekoho ako psa v kostole*. Našli sme aj prirôvnania, ktoré majú rovnaký význam, ale odlišný animalistický komponent. Porov.: *biť niekoho ako psa* – *драть кого-л. как сидорову козу*; *je to ako psovi ticha* – *як (мов, наче) вепрові шротина* – *як слону драбина*; *paťahuje sa ako pes na pazderí* – *потягивается (лениво) как кошка*; *otrasie sa ako pes*, *strasie to, ako pes vodu* – *як (мов, ніби і т. ін.) з гуски (гуся, рідко гусака) вода – с него всё (слетает, сходит) как с гуся вода*.

Originálne prirôvnania sme našli aj v ukrajinskom jazyku. V ukrajiničine sa môžete dívať *як (мов, ніби і т. ін.) собака на висівки*, čo znamená veľmi vyjavene. V slovenčine by sme povedali *ako teľa na nové vráta*. Dá sa aj zmiznúť, stratiť sa *як (мов, ніби і т. ін.) собака [на ярмарку]*. Zvláštnosťami ukrajinskej kultúry je podmienne prirôvnanie *тремтіти як (мов, ніби і т. ін.) собака (пес) у пилнивірку* alebo *сидіти як собака в човні*, t. j. vo veľmi nepohodlnej polohe. Patrí sem aj prirôvanie *[як] собака (пес) на сині*, ktoré označuje ľudí, ktorí ani sami neopoužívajú niečo ale aj druhému to nedajú. Význam nemať rád je zakotvený v prirôvnaní *любити як собака палицю (редьку, цибулю / т. ін.)*. Ako ekvivalent k tomuto prirôvnaniu v slovenčine môžeme uviesť frazému *lúbit' ako koza nôž*. V ukrajiničine sa konvencionalizovalo prirôvnanie *загоїтися як (мов, ніби і т. ін.) на собаці*, osnovou ktorého je postreh, že zranenia sa na psovi zahoja skôr.

Metaforické pomenovanie osoby **baran** je podobné tak v slovenčine, ako aj v ukrajiničine a ruštine a označuje tvrdohlavého, nemotorného al. hlúpeho človeka. Často sa vyskytuje aj v nadávkach, napr.: *dezorientovaný mediálny baran*; porov. rus. *преп. баран, дубина, болван, дурак набитый (baran sprostý)*. V slovníku sú zachytené s týmto komponentom tri ustálené prirôvnania. Prirôvanie *sprostý ako baran* zachytáva význam metafory baran, ale nasledujúce prirôvnania *už nie*.

Tak ustálenému prirovnaniu *ísť ako baran v ruštine* zodpovedá *идти покорно как овца*. Práve ovca sa v ruštine a ukrajinčine asociácie spája s pokorou a baran výlučne s tvrdohlavosťou a hlúposťou. Iná frazéma *brať ako baran na rohy* sa nevyskytuje, ale v ukrajinčine sa môžete stretnúť s ustálenými prirovnaniami ako *розбиратися*, *розумітися як (мов, ніби) баран в аптеці*, t. j. celkom sa nevýznať v niečom a pod. Fázeme *витріщитися як (мов, ніби) баран (козел і т. ін.) на нові ворота* zodpovedá v slovenčine prirovnanie *hľadiet ako teľa (na nové vráta)*.

Cap ako metafora označuje neprimerane sa správajúceho, pochabého človeka (často ako nadávka) a v ruštine podľa VSRS mu zodpovedá *хрен, козёл*, v ukrajinčine *козел*. Komponent *cap* sa registruje v dvoch ustálených prirovnaniach *skáče ako cap a smrdí ako cap*, prítom sa uvádzajú ekvivalentné prirovnania v ruštine *прыгаєт как козёл, воняєт как козёл*. Vo frazeologickom slovníku ukrajinského jazyka sa fixuje len jedno prirovnanie s týmto komponentom *як (мов, ніби / т. ін.) з чана (з козла) молока аптеці*, čo označuje negáciu.

Sršeň sa v slovenskom spoločenstve aplikuje na popudlivého človeka, t. j. *byť zlostný, jedovatý ako sršeň*. Má to aj inú interpretáciu, ktorá je úplným opakom ukrajinskej. Ustálené prirovnanie *byť do roboty ako sršeň*, t. j. usilovný. V ukrajinčine obraz sršňa je negatívny a označuje osobu príživníka, ktorá žije na cudzí účet. Tento obraz sa vykreslil na základe bájky H. Skovorodu «Včela a sršeň». Podobnú opačnú interpretáciu má aj *osa: je do roboty ako osa* (o pracovitom, usilovnom človeku), čo sa v ukrajinčine a ruštine povie *працьовитий як бджола; он трудолюбивый как пчела*.

Ustálené prirovnanie *pristane mu ako svini rohy* je špecifické pre nositeľov slovenskej kultúry. V ukrajinčine podobný význam a zachytenie tohto zvieraťa má prirovnanie *пасує як свині коралі*, alebo aj iné *пасує як собаці п'ята нога*. V slovenskej kultúre pri tomto prirovnaní sa do popredia dostáva hodnota, že rohy nepatria k sviniam. Ale ďalšie prirovnania ako *špinavý ako sviňa, opit' sa ako sviňa, грязный как свинья*, valať sa ako sviňa majú podobné prirovnania v ukrajinskom a ruskom jazyku. Okrem týchto v ukrajinčine sa ustálili ešte niekoľko prirovnaní s týmto komponentom, ktoré sa vyznačujú svojou originalnosťou. Význam povyšovať sa majú prirovnania *величаться як свиня в дощі, як свиня в барлозі, як порося на опричку*. Úplné popretie podobnosti označuje prirovnanie *схожий як свиня на коня*.

V slovenčine rovnako ako aj vo východoslovanských jazykoch s preneseným významom sa používa deminutívum **mačička** na maznavé označenie ženy alebo dievčaťa. Prirovnanie *hrať sa ako mačka s myšou a žiť ako pes a mačka* majú úplnú zhodu aj vo význame a forme v ruštine a ukrajinčine, pogr. *играть как кошка с мышкой, они живут как кошка с собакой, жити як кіт (кішка) з собакою*. Na Slovensku tomu, kto veľmi škaredo píše povieme, že *píše al. škriabe ako mač-*

ka, prípadne ako kocúr. V ruštine využijeme prirovnanie *пишет, царапает как курица лапой* a v ukrajinčine prirovnania *пише, як курка лапою* alebo *як сорока по тину*. Špecifické pre slovenčinu je prirovnanie *chodiť obchádzať sa ako mačka okolo horúcej kaše*, t. j. dookola nejakej veci.

Metafora **kocúr** v slovenskom kultúrnom prostredí označuje záletného muža, sukničkára. Zaujímavé je toto označenie v ruštine, kde takého človeka pomenúvajú *мышинный жеребчек*. V ukrajinčine sa s týmto komponentom ustálili unikátne prirovnania ako *любити як кіт табаку*, ktoré sa používa na vyjadrenie úplného popretia; *допасться як (мов, ніби і т. ін.) кіт до сала*, t. j. veľmi prudko, hltavo; *як (мов, ніби і т. ін.) кіт наплакав*, vo význame veľmi malo.

Мышь v slovenských slovníkoch sa nezachytáva s preneseným významom, ale každodennom živote sa stretávame so spojením **šedá myška** na označenie skromného a nevýrazného človeka. Prirovnanie *chudobný ako kostolná myš* existuje aj v ukrajinčine *бідний як (мов, ніби / т. ін.) церковна миша*, ruštine *бедный как церковная крыса*. Podobné prirovnania v týchto jazykoch sú *spotený, mokrý ako myš, ztoknúť ako myš*. Zaujímavé je prirovnanie *spi ako myš na vreci*, t. j. čujne, podoba ktorého nie je zachytená ani v ukrajinčine, ani v ruštine. Iné prirovnanie sa vytvorilo v ruštine vo význame veľa porov. *je ich ako (červených)myši – их как собак нерезаных*.

Rozdiel vo vnímaní sveta je aj pri interpretácii pavúka. Tak **pavúk** v slovenskej kultúrnej spoločnosti označuje príživníka, koristníka. S podobným významom sa ustálili aj prirovnania *vyciaviť niekoho ako pavúk* a *chovať, krmiť niekoho ako pavúka*. V ukrajinčine môžeme uviesť prirovnanie *впиватися мов кліщ*.

Hus sa podobne ako aj v iných slovanských jazykoch prenesene označuje nádvádkou hlúpej žene, ale v slovenčine sa s týmto animalistickým komponentom vytvorili výnimočné pre slovenčinu ustálené prirovnania ako *rozumieť sa do niečoho ako hus do piva*. V ukrajinčine ekvivaletom tohto prirovnania by bolo *rozumieť sa niečomu як свиня на перці*.

Moriak ako metafora sa používa ako nadávka mrzutému, nadutému človekovi. S týmto významom je zachytené v týchto jazykoch aj ustálené prirovnanie *naduť sa ako moriak – надуться как индюк – надутися як (мов, наче і т. ін.) индик (сич)*, v ukrajinčine sa s týmto významom vyskytuje aj prirovnanie *надутися як жаба на лопуху*. V slovenčine sa *očervenie ako moriak*, ale v ukrajinčine sa na označenie tohto stavu skôr použije prirovnanie *червоніти як рак*, podobne aj v ruštine *покраснеть как рак*. Prirovnaniu *durieť sa ako moriak*, t. j. nahnevať sa, zodpovedá v ruštine prirovnanie *дуться как мышь на крупу*.

Bocian sa nevyznačuje metaforickosťou a v slovníkoch, nie je uvedený jeho prenesený význam. Ustálené prirovnanie *má nohy ako bocian* má v ruštine podobu *у него ноги как у журавля*, ale v ukrajinčine sa mení animalistický komponent,

porov. *ноги як в чаплі*. Ďalšiemu prirovnaniu *mä krk ako bocian* v ruštine zodpovedá *у него шея как у жирафа*. V ukrajinskom frazeologickom slovníku nie sú zachytené prirovnania s týmto komponentom.

V slovenčine aj **žaba** má inú interpretáciu. V slovenčine metaforicky sa *žabou* pomenúva nedospelé dievča a pri tvorení prirovnaní sa do popredia dostáva jej veľkosť: *je žabe po brucho*, t. j. je veľmi nízky; pohľad: *hľadieť ako žaba z prahu*, t. j. vyjavene.

S komponentom **ryba** sa ustálilo v slovanských jazykoch veľa prirovnaní, porov. *mlčí ako ryba* – *мовчати як риба – он нем (молчит) как рыба*; *plávať ako ryba* – *плавать как рыба – плавати як риба*; *cítiť sa ako ryba vo vode* – *почуватися як риба у воді – чувствовать себя как рыба в воде*; *hádzat' sa ako ryba na suchu (v sieťi)* – *битися як (мов, ніби / т. ін.) риба в саку (в сітях, в неводі) – биться как рыба в сетях (на песке)*. Nemôžeme nespomenúť aj na prirovnanie *zdravý ako ryba*, ekvivalent ktorého neexistuje ani v ukrajínčine, ani v ruštine. Podobne je aj s prirovnaním *čerstvý ako ryba*, zachytený v ňom stav sa v ukrajínčine a ruštine vyjadruje floristickým komponentom, porov. ukr. *свіжий як сиріжка а рис. свеженький как огурчик*.

V ukrajínčine sa stretávame s prirovnaním *жити як (мов, ніби і т. ін.) риба з водою*, čo znamená priateľsky a v dobrom, v druhom význame – nerozlučne s niečím, alebo niekým. Život v ťažkých materiálnych podmienkach, neustály zápas o prežitie je zakotvený v prirovnaní *битися як риба об лід*.

Iné vlastnosti v slovenčine nadobúda aj interpretácia zvieratá **t'ava**. Metaforicky *t'ava* označuje hlúpu ženu, kým v ukrajinskej kultúre sa do popredia dostávajú také vlastnosti tohto exotického pre Slovanov zvieratá ako vytrvalosť a v ukrajínčine sa vytvorili aj ustálené prirovnania s týmto komponentom: *плюється як верблюд, їсти як верблюд*.

Keďže ide o porovnávanie jazykov, ktoré spoločne pramenia z praslovančiny, väčšina aj prirovnaní, aj metafor sú rovnaké ako napr. *robiť ako vol* – *робити , працювати як [чорний (той)] вил [у ярмі] – работает как вол; jest' ako vrabec* – *їсти як горобчик – есть как воробушек; žiť si ako dva holuby* – *жити як (мов, ніби / т. ін.) [ті] голубки – жить как голубки, как два голубка; šedivý ako holúb* – *сивий як голуб (голубка) – седой как лунь; Ľudia padali, al. mreli ako tišчу* – *гинути, мерти як мухи – люди гибли, умирали как мухи; hladný ako vlk* – *голодний як вовк – голодный как волк; vrtký ako veverka* – *крутитися як (мов, ніби / т. ін.) білка (білочка) в колесі – юркий верткий как белка а pod*.

Ustálenosť odráža národnú kultúru, jej obraz sveta. Pravdaže, pri porovnaní slovanských jazykov nie je tak veľa špecifických vlastností, keďže tieto jazyky pochádzajú zo spoločného praslovanského základu a majú značnú dobu spolunažívania. Napriek tomu sa rozdielne prvky stále nachádzajú a prekrývajú svojou pestrosťou a originalnosťou.

Literatúra

1. Krupa, V.: Metafóra na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava, Tatran 1990. 184 s.
2. Mlacek, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1984. 160 s.
3. Orgoňová, O., Dolník, J.: Používanie jazyka. Univerzita Komenského v Bratislave 2010. 229 s.
4. Petruňová, H.: K problematike vzájomného vzťahu prirovnania a metafory v preklade. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie rusistov, ktorá sa konala dňa 16. a 17. septembra roku 2002 v Prešove na tému: Hľadanie ekvivalentnosti 1. Prešov 2003, s. 198 – 202.
5. Vaňková, I.: Člověk a jazykový obraz přirozeného světa. In: Slovo a slovesnost LX/1999, č. 3. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR. s. 283-292.
6. Velký slovensko-ruský slovník. I-VI d. – Bratislava: Veda SAV, 1979 – 1995.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие/В. А. Маслова. – Мн. : Тет-ра Системс, 2004. – 256 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с., s. 69
9. Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах/[гол. ред. Паламарчук Л. С.]. – К. – Видавництво «Наукова думка», 1993.
10. <http://slovník.juls.savba.sk/>

**ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА НА ФОНЕ МЕТАФОР
И УСТОЙЧИВЫХ СРАВНЕНИЙ
С АНИМАЛИСТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ**

М.М. Славец

Аннотация

Статья посвящена исследованию различий языковой картины мира носителей словацкого, украинского, русского языков на основе сопоставления метафор и устойчивых сравнений с анималистическим компонентом.

Ключевые слова: анималистический компонент, метафора, языковая картина мира, устоявшиеся сравнения.

**LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD ON THE METAPHOR
BACKGROUND AND ESTABLISHED COMPARISONS
WITH ANIMALISTIC COMPONENT**

M.M. Slavets

Summary

The article studies the differences of linguistic picture of the world of Slovak-, Ukrainian-, Russian- native speakers based on the comparison of

metaphors and established comparisons with animalistic component.

Key words: animalistic component, metaphor, linguistic picture of the world, established comparison.

**DAS SPRACHLICHE BILD DER WELT VOR DEM HINTERGRUND
VON METAPHERN UND FESTSTEHENDER VERGLEICHE
MIT ELEMENTEN AUS DEM BEREICH DER TIERWELT**

M.M. Slavets

Zusammenfassung

Die Arbeit widmet sich der Erforschung von Unterschieden des sprachlichen Bilds der Welt bei Sprechern des Slowakischen, Ukrainischen und Russischen am Beispiel des Vergleichs von Metaphern und feststehender bildlicher Ausdrücke.

Schlüsselwort: Element aus dem Bereich der Tierwelt; Metapher; sprachliches Bild der Welt; feststehender Vergleich.